

49. Чуткий, АІ., 2014. 'Перша світова війна як каталізатор трансформації у житті населення України: аналіз крізь призму змін у житті київських ВНЗ', *Часопис української історії*, Вип.30, с.50–56.

References

1. 'Derzhavnyy arhiv m. Kyjeva (State Archives of Kyiv)', F.153, Op.1, Spr.23, 23 ark.
2. Tam samo (Ibid), Op.1, Spr.112, 83 ark.
3. Tam samo (Ibid), Op.2, Spr.118, 109 ark.
4. Tam samo (Ibid), Op.2, Spr.211, 63 ark.
5. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4713, 5 ark.
6. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.2640, 13 ark.
7. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.2893, 17 ark.
8. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.3725, 21 ark.
9. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.3773, 35 ark.
10. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4198, 21 ark.
11. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4201, 17 ark.
12. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4388, 18 ark.
13. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4713, 5 ark.
14. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4994, 22 ark.
15. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.5019, 12 ark.
16. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.5187, 43 ark.
17. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6089, 21 ark.
18. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6134, 8 ark.
19. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6169, 30 ark.
20. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6270, 18 ark.
21. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.8002, 13 ark.
22. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.229, 105 ark.
23. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.239, 107 ark.
24. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.357, 103 ark.
25. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.547, 106 ark.
26. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.796, 94 ark.
27. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.1145, 89 ark.
28. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.2373, 70 ark.
29. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.320, 37 ark.
30. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.538, 15 ark.
31. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.1550, 81 ark.
32. 'Alma mater. Universytet sv. Volodymyra naperedodni ta v dobu Ukrai'ns'koi' revolucii'. 1917–1920. Materialy, dokumenty, spogady (Alma mater University of St. Volodymyr on the eve of the day of the Ukrainian Revolution. 1917–1920. Materials, documents, memoirs)', 2000. *Uporjad. V. A. Korotkij. V. I. Ul'janovs'kyj. Kn.1, K.: Prajm*, 703 s.
33. Bovua, D., 1998. 'Bytva za zemlju v Ukrai'ni: 1863–1914. Poljaky v social'no-ethnichnykh konfliktakh (The Battle for Land in Ukraine: 1863–1914. Poles in social and ethnic conflicts)', *Per. z fr.*, K.: *Krytyka*, 410 s.
34. Bovua, D., 1996. 'Shljahtych, kripak i revizor: Pol's'ka shljahta mizh caryzmozom ta ukrai'ns'kymy masamy (1831–1863 rr.) (Shlyakhtich, serf and inspector: Polish relation between Tsarism and the Ukrainian masses (1831–1863))', *Per. z fr.*, K.: *INTEL*, 415 s.
35. Borodij, A., 2007. 'Jevrejs'ke naselennja v agrarnyh vidnosynah Podil's'koi' gubernii' v drugij polovyni XIX – na pochatku XX st. (Jewish population in agrarian relations of the Podillya province in the second half of the XIX – early XX centuries)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zbirnyk*, Vyp.10, s.115–121.
36. Grycak, JaJ., 2000. 'Narys istorii' Ukrai'ny. Formuvannja modernoi' ukrai'ns'koi' nacii' XIX–XX stolittja (Essay on the history of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation of the XIX–XX centuries)', K.: *Geneza*, 360 s.
37. Dejvis, N., 2008. 'Bozhe igryshhe: istorija Pol'shhi (God's merriment: the history of Poland)', *Per. z angl.*, K.: *Osnovy*, 1080 s.
38. 'Zakony i rasporyzhenija po obstojatel'stvam voennogo vremeni (Laws and orders on the circumstances of wartime)', 1914. K., 40 s.
39. 'Ekonomichna istorija Ukrai'ny (Economic History of Ukraine)', 2011. T. A. *Balabushevych ta in.; vidp. red. V. A. Smolij, T.2*, K.: *Nika-Centr*, 608 s.
40. 'Istorija ukrai'ns'kogo seljanstva (The history of the Ukrainian peasantry)', 2006, T.1, K.: *Naukova dumka*, 632 s.
41. 'Kozhen'ovs'kyj M. Za Zoloty my vorit'my. Suspil'no-kul'turna dijaj'nist' poljakiv u Kyjevi v 1905–1920 rokakh (Kozhenovsky M. By the Golden Gate. Socio-cultural activities of the Poles in Kiev in 1905–1920)', 2015, K.: *DUH i LITERA*, 664 s.
42. Ul'janovs'kyj, VI., 2007. 'Dvichi profesor: Stepan Golubjev v universytets'komu ta akademichnomu kontekstah (Twice Professor: Stepan Golubev in the university and academic contexts)', K.: *NKPIKZ, «Feniks»*, 360 s.
43. Chutkij, AI., 2011. 'Etnichnyj sklad students'kogo kontyngentu ta nacional'ne pytannja v Kyi'vs'komu komercijnomu instytutu (The ethnic composition of the student contingent and the national question at the Kiev Commercial Institute)', *Literatura ta kul'tura Polissja*, Vyp.65, s.126–138.
44. Chutkij, AI., 2013. 'Kyj'vs'kyj komercijnyj instytut: vytoky ta istorychnyj postup (1906–1920 rr.) (Kyiv Commercial Institute: Origins and historical progress (1906–1920))', Nizhyn, 524 s.
45. Chutkij, AI., 2008. 'Kyj'vs'kyj universytet u 1914–1916 rr.: zabuta istorija pershoi' evakuacii' (Kiev University in 1914–1916: the forgotten story of the first evacuation)', *Istorychnyj zhurnal*, №4, s.71–81.
46. Chutkij, AI., 2009. 'Kyj'vs'kyj komercijnyj instytut u 1915–1916 rokakh: zabuta istorija pershoi' evakuacii' ta povremennja do Kyjeva (Kiev Commercial Institute in 1915–1916: the forgotten story of the first evacuation and return to Kiev)', *Literatura ta kul'tura Polissja*, Vyp.55, s.177–187.
47. Chutkij, AI., 2013. 'Mitrafan Dounar–Zapol's'ki – zasnaval'nik pershaj na Ukraine jekanamichnaj VNU (Mitrafan Dounar–Zapolsky – the founder of the first economic Ukraine's VNU)', *Belaruski gistorychnyj chasopys*, №4 (165), s.14–26.
48. Chutkij, AI., 2015. 'Nevidomyj aspekt z istorii' pol's'koi' gromady Kyjeva pochatku XX st.: Pol's'kyj gurtok ta Varshavs'ke zemljactvo u Kyi'vs'komu komercijnomu instytutu (1908–1914 rr.) (Unknown aspect of the history of the Polish community of Kyiv at the beginning of the 20th century: the Polish circle and the Warsaw community in the Kyiv commercial institute (1908–1914))', *Europa Orientalis. Studia z dziejow Europy Wschodniej I państw Baltyskich*, №6, s.11–34.
49. Chutkij, AI., 2014. 'Перша світова війна як каталізатор трансформації у зhytti naselennja Ukrai'ny: analiz kriz' pryzmu zmin u zhytti kyj'vs'kyh VNZ (First World War as a catalyst for transformations in the life of Ukraine's population: analysis through the prism of changes in the life of Kyiv universities)', *Chasopys ukrai'ns'koi' istorii*', Vyp.30, s.50–56.

Chutkij A. I., Doctor of Historical Sciences, associate Professor, Department of Ancient and Modern History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), andr32_ukr@ukr.net

Higher Education Institutions of Kyiv in the conditions of the First World War: Student's Attitude to Mobilization as an Indicator of Loyalty to the Empire

The attitude of students of higher education institutions of Kyiv to mobilization in the conditions of the First World War is investigated in the article. The main attention is focused on «insignificant» figures of some students of Kiev Commercial Institute, as it is a private and rather democratic higher education institution, which more accurately depicted the Ukrainian society of those days owing to its student contingent. It is proved, that the patriotic wave characterized mainly the representatives of Russian nationality. Instead, the majority of nationally conscious Ukrainians, as well as Poles and Jews, sought to avoid mobilization. According to this purpose, firstly, students used the entry into higher education institutions and then (as a result of increased mobilization process) also the stretching of the studying process, the start of work in the organizations that provided with the entrance into the army or the transition to military schools. It brings us to the conclusion not only about their reluctance to fight, but also to defend the empire, and therefore testifies to the latent opposition to it. At the same time, the imperial power actually carried out the hidden genocide by increasing the mobilization of non-Russians.

The obtained conclusions will be useful in creating generalizing works regarding the history of Ukraine at the beginning of the 20th century and its individual components.

Keywords: the history of Ukraine in the 20th century, history of everyday life, Kiev Commercial Institute, national policy, World War I.

* * *

УДК 94.001(430+45)(091)

Барвінська П. І.,

доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), barwinskaja@ukr.net

ЕДУАРД ВІНТЕР: ВІД БОГОСЛОВА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДО АКАДЕМІКА НІМЕЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Простежено розвиток наукової кар'єри Е. Вінтера за різних політичних режимів, проаналізовано вплив політики на його творчість, практики взаємодії з владою. Встановлено, що найвищих академічних звань і посад історик був удостоєний у Німецькій Демократичній Республіці, а його творчий доробок цього періоду є найбільш політично детермінованим.

Ключові слова: історик, влада, наукові праці, політичний вплив.

Тема взаємозв'язку історії та політики її, відповідно, взаємин історика та влади не втрачає своєї актуальності до сьогодні. Прагнення політиків використовувати історію/істориків для легітимації своїх політичних концепцій та програм можна спостерігати у державах з різним політичним устроєм. У країнах Заходу в останні десятиріччя минулого століття навіть постав спеціальний напрямок – історична політика. Натомість, по мірі професіоналізації історичної науки, історики намагались/намагаються дистанціюватись і стати незалежними від політики та політиків. Ці процеси актуалізують вивчення різних стратегій і практик взаємин істориків з політиками. Чи не найбільш цікавим і показовим є випадок, коли одна й та ж особа/історик потрапляє в різні системи біному політики й історичної науки. На такий прецедент дуже добре накладається постать Едуарда Вінтера (Eduard Winter). Він обрав шлях богослова в Австро–Угорській імперії, продовжив цю місію у поєднанні з історичними дослідженнями у міжвоєнній Чехословаччині, за нацистського правління у Чехії був професором філософського факультету Німецького університету в Празі, доволі короткий час по закінченні війни працював у Віденському університеті, з 1946 р. аж до смерті у 1982 р. його наукова кар'єра була пов'язана з академічним середовищем Німецької Демократичної Республіки. Для української історіографії постать Е. Вінтера є цікавою й з огляду на те, що низка його досліджень пов'язана з українською тематикою [8; 9].

У німецькій історіографії творчості Е. Вінтера присвячено статті його учня Конрада Грау [14; 15]. Ці публікації не позбавлені певної патетики та суб'єктивності, хоча автор опосередковано й вказує на співпрацю свого вчителя з нацистським режимом. Питання взаємин Е. Вінтера з нацистською владою частково розглянуто в узагальнювальних дослідженнях з історії академічних спільнот й діяльності окремих науковців в Третьюму Рейху [20] та розвитку східноєвропейських студій в НДР [13; 19]. Наприкінці 2016 р. у видавництві Ляйпцизького університету вийшла монографія німецької дослідниці Інеси Люфт «Едуард Вінтер між Богом, церквою й кар'єрою. Від керівника богемського католицького союзу молоді до історика НДР» [16], в якій авторка представила історію кар'єри Е. Вінтера крізь призму взаємозв'язку його особистого честолюбства і релігійного самоусвідомлення.

Постать Е. Вінтера викликає інтерес не тільки істориків німецькомовного простору. Зокрема у Чехії його творчість досліджує Ї. Немец, який в основному зосереджується на чеському періоді життя з особливою увагою до часу нацистської окупації. Добре знаний був Е. Вінтер і у Радянському Союзі, перш за все, завдячуючи виданню російською мовою праці про політику Ватикану щодо Росії [3] і Радянського Союзу та керівництву великим проектом з дослідження німецько–слов'янських взаємозв'язків. Аналіз творчості Е. Вінтера у радянській історіографії представлено переважно рецензіями на його праці. Виняток становить стаття В. І. Туртнева про роль Е. Вінтера в становленні марксистського слов'янознавства в НДР [7]. Після розпаду Радянського Союзу постать Е. Вінтера та його наукова спадщина не стали предметом дослідження для істориків пострадянського простору. Як виняток,

можна назвати публікації відомого українського філолога М. Зимомрі [5; 6] про контакти Е. Вінтера з українськими науковцями, крім греко–католицької церкви та західноукраїнськими громадськими діячами, в яких частково аналізується й українська тематика у творчості німецького дослідника. Окремі аспекти цієї теми розглянуто в контексті аналізу східноєвропейських студій на німецькомовному просторі у монографії авторки статті [1]. Короткий нарис про німецького дослідника представлено в Енциклопедії історії України [4]. Найімовірніше, що життєвий шлях і творчість Е. Вінтера ще чекають на свого українського дослідника й, зокрема, українська складова його досліджень і таке складне питання як взаємини з нацистським режимом, радянською окупаційною владою та партійним керівництвом НДР. До певної міри дослідження цієї проблеми ускладнюється й тим, що частина архіву служби безпеки НДР (ШТАЗІ) втрачена безповоротно, доступ до архівів радянських спецслужб у Москві закрито й невідомо, чи коли–небудь документи про співпрацю зарубіжних науковців з КДБ стануть доступними для істориків.

Запропонована стаття *має мету*: на матеріалах спогадів і публікацій Е. Вінтера, та названих вище зарубіжних досліджень проаналізувати взаємини історика з різними політичними режимами й вплив політики на його творчість.

Е. Вінтер народився у 1896 р. в Австро–Угорській імперії на пограниччі Богемії та Саксонії. Його батько був етнічним німцем, дід по материнській лінії – чехом з Моравії, але мати не розмовляла чеською. У спогадах Е. Вінтер відзначав, що в їхній родині панувала повага до інших національностей. Наприклад, батько відправляв його під час літніх канікул до чеськомовних областей, щоб він вивчав чеську мову, а мати «часто повторювала, що ми отримуємо хліб від чехів» [22, с. 12]. Натомість поза батьківським домом панувала атмосфера німецького націоналізму. По дорозі до гімназії Е. Вінтер щоденно проходив повз пам'ятник з написом: «Ми є німцями і німцями хочемо залишитись» [22, с. 12]. Але вочевидь родинне виховання переважало й Е. Вінтер впродовж всього свого життя, не залежно від зміни політичних режимів, зумів зберегти толерантність до інших національностей й з великою повагою писав про культурні здобутки як німецького, так і слов'янських народів.

Після навчання у Міжнародному богословському пансіонаті при Інсбруцькому університеті наукова кар'єра Е. Вінтера впродовж 1919–1945 рр. була пов'язана з Німецьким університетом в Празі. У своїх наукових зацікавленнях він вже в 20–і рр. почав виходити за межі теології й активно долучатися до історичних студій. Цьому сприяла співпраця з німецькими науковими фондами та МЗС Веймарської республіки. Наприклад, за їх фінансової підтримки він мав дослідницьку роботу у Словаччині та Закарпатті [18, с. 631]. Зібраний матеріал використав при написанні, виданої у Німеччині книги про німців цих регіонів [21]. Протягом 20–30–х рр. в німецьких та австрійських видавництвах побачили світ його праці про організатора чеської шкільної освіти Ф. Кіндерманна, чеського філософа, математика й теолога Б. Бальцано та ін. Вони характеризуються вагомою джерельною базою та ґрунтовним авторським

аналізом. Праці цього періоду принесли Е. Вінтеру міжнародне визнання, про що свідчить і запрошення до участі у VIII Міжнародному конгресі історичних наук, який проходив 1938 р. в Цюріху [18, с. 624]. Варто зауважити, що в міжвоєнний період, особливо в 20-і рр., у Чехословаччині були вельми сприятливі умови для академічної спільноти та автономії наукових досліджень, що уможливило для Е. Вінтера свободу у провадженні наукових студій. Значною мірою це обумовлено масштабністю мислення й толерантним ставленням до науковців різних національностей тогочасного президента Чехословаччини Т. Масарика.

Натомість відносини Е. Вінтера з католицькою церквою все більше ускладнювались. Вже з 30-х рр. він виступав як переконливий противник єзуїтства та політичного католицизму [19, с. 175]. На рубежі 30–40-х рр. це протистояння закінчилось повним розривом та відлученням Е. Вінтера від церкви [7, с. 161] за порушення обітниць безшлюбності. Також він змушений був полишити посаду професора на теологічному факультеті. На цей час припадає й початок окупації Чехословаччини нацистською Німеччиною. В книзі мемуарного характеру «Моє життя на службі взаєморозуміння між народами» [22] Е. Вінтер написав не тільки про складність цього періоду, а й, посилаючись на власні записи у щоденнику, неодноразово відзначив своє негативне ставлення до нацистів та існування перешкод з їх боку. Але факти свідчать про протилежне. В архіві академії наук Чеської Республіки віднайдено картку, яка підтверджує членство Е. Вінтера з лютого 1940 р. в НСДАП. Чеський дослідник І. Немец висловлює припущення, що Е. Вінтер автоматично був включений до НСДАП і самостійно не прикладав для цього ніяких зусиль [18, с. 656]. Натомість пізніші дослідження німецького історика Г. Вайбеля підтверджують не тільки членство Е. Вінтера в НСДАП з травня 1939 р. але й членство в СС [22, с. 373].

Про добрі взаємини Е. Вітера і нацистських володарів свідчить і публікація в 1938 р. його праці «Тисячоліття духовної боротьби на Судецькій території» [25] у Ляйпцизькому видавництві. Хоча Е. Вінтер у своїх спогадах відзначав, що наступного року книжка була конфіскована гестапо [26, с. 100], але це виглядає дещо сумнівно, бо після вторгнення нацистів до Чехословаччини, вони у 1940 р. дозволили чеськомовне видання праці. Правда, монографія була присвячена не стільки національній боротьбі між німцями та чехами, скільки протистоянню на релігійному ґрунті, а саме боротьбі католицизму з реформацією.

За словами Е. Вінтера нацистська цензура перешкоджала й виданню книги «Візантія та Рим в боротьбі за Україну 955–1939». Тим не менш книгу німецькою було опубліковано у 1942 р. у Ляйпцизі, а 1944 р. в українському перекладі у Празі [24]. За своїм змістом вона була дуже мало придатна для легітимації німецької окупації України, але до певної міри відповідала концепції чільника міністерства східних окупованих територій А. Розенберга щодо підтримки національних рухів на окупованих теренах Радянського Союзу, яка актуалізувалась після провалу блицкригу.

Співпрацював історик і з головним відомством безпеки рейху як перекладач на слов'янські мови, готував аналітичні довідки про структуру, історію

і сучасність православної церкви для окупаційних органів. За підтримки нацистського режиму Е. Вінтер здійснив дві поїздки до Східної Європи: тритижневу дослідницьку навесні 1942 р. до Львова та в березні 1944 р. в якості перекладача до одного з монастирів у Словаччині. За підтримки органів безпеки у 1943 р. Е. Вінтер облаштував архів східноєвропейської духовної історії, де були зібрані важливі документи з Києва, Белграда та Праги [18, с. 664–665]. Значну частину воєнного періоду він провів у віденських архівах, готуючи до друку книгу про йозефізм. Очевидно, що членство в НСДАП давало Е. Вінтеру певний імунітет у науковій та викладацькій діяльності. Він намагався уникати провокативних расистсько детермінованих тем і зумів зберегти науковий характер праць, опублікованих у Третьому Рейху.

1945 р. нацистський режим зазнав краху. На той час Е. Вінтер мав майже п'ятдесят років та був батьком малолітніх дітей, за яких відчував відповідальність. В цій ситуації він зробив ставку на офіцерів Червоної Армії і вирішив залишити Прагу, де було чимало свідків його співпраці з нацистами. Ще в Чехословаччині він подружився з декількома радянськими офіцерами, особливо з майором Євгенієм Івановим, який надавав йому чималу підтримку, зокрема, й щодо переїзду у Відень [22, с. 147, 148–149, 151, 154]. На приїзд Е. Вінтера австрійська, особливо католицька, преса, відреагувала низкою негативних публікацій зі звинуваченнями в нацизмі [18, с. 646]. Чому ці публікації були зігноровані радянською окупаційною владою в Австрії, а пізніше й в Німеччині залишається загадкою. Більш того у Відні біженця з Праги було запрошено на урочистості з нагоди річниці жовтневої революції, які проходили в Гофбурзі. Наприкінці січня 1946 р. історик за підтримки радянської військової адміністрації отримав стипендію Академії Наук СРСР для дослідження відносин між Москвою і Римом [22, с. 162].

Вже наступного року Е. Вінтер змушений був переїхати до радянської окупаційної зони у Німеччині, програвши у Віденському університеті конкурс на посаду керівника семінару східноєвропейської історії. За версією самого Е. Вінтера, він посів перше місце під час голосування на факультеті, але з політичних причин його кандидатура не пройшла погодження у вищих інстанціях [26, с. 27]. Натомість у Галле його призначили директором новоствореного Інституту східноєвропейської історії в тамтешньому університеті, ректором якого він став у липні 1948 р. Цю подію доволі критично сприйняли на Заході, але запорукою успіху стали тісні зв'язки Е. Вінтера з представниками Радянського Союзу, дружбу з яким він вважав «доленосним питанням для Німеччини та Австрії» [28, с. 131]. На думку німецької дослідниці Л. Томас, саме представники радянської окупаційної влади – спочатку у Відні, потім в Галле і, на кінець, в Берліні – належали до його союзників в дискусіях з німецькими комуністами, які перешкоджали йому на шляху до посади ректора в Галле чи членства в Берлінській академії наук [19, с. 175]. Вінтер отримав не тільки високі посади й титули в академічній сфері, але й долучався до громадської роботи. Він був членом наукового сенату, як ректор неодноразово виступав з лекціями на такі теми: «Ленін та національне питання», «Ленін та мир». Він очолював земельний комітет та

земельну організацію «Товариства дружби з СРСР», був делегатом 3–го німецького народного конгресу, на якому приймалась конституція НДР, його було включено до складу делегації НДР, яка брала участь у святкуванні 70–річчя Й. Сталіна [28, с. 132–133, 138].

Необхідно зауважити, що не тільки Е. Вінтер, а й низка інших колишніх членів НСДАП змогли зробити успішну наукову кар'єру у радянській окупаційній зоні і пізніше в НДР. Тобто таке явище було притаманне не тільки для західних окупаційних зон і пізніше ФРН. До певної міри це можна пояснити скрутним становищем з висококваліфікованими кадрами у радянській окупаційній зоні. Але видається малоімовірним, що це була єдина причина лояльного ставлення до Е. Вінтера, особливо якщо зауважити ще й те, що йому дозволили залишити австрійське громадянство. Чи запорукою цього була співпраця історика з радянськими органами безпеки важко відповісти без доступу до московських архівів КДБ. Матеріалів щодо співпраці з органами безпеки ЧССР та НДР дослідниками також не виявлено [18, с. 637].

З 1951 р. Вінтер почав працювати на постійній основі у Берлінському університеті, очоливши заснований ще в 1902 р. семінар східноєвропейської історії. В інавгураційній лекції він відзначив, що постановня семінару було обумовлено імперіалістичними інтересами Німеччини, тому своє завдання вбачав у новій розбудові семінару й відході від його імперіалістичних традицій, а східноєвропейську історію трактував як засіб подолання стереотипів про Росію та Радянський Союз, пославшись при цьому на Леніна і Сталіна, які наголошували на значенні історії Росії [26, с. 80]. 1955 р. його обрано дійсним членом Академії наук НДР та керівником історичного відділу Інституту славістики Академії наук [17]. Протягом другої половини 50–х і в 60–і рр. саме він і його учні представляли східнонімецький історичний «остфоршунг» [13, с. 316], в якому одним із пріоритетних напрямків було дослідження німецько–слов'янських відносин. Це було обумовлено не тільки науковими інтересами східнонімецьких істориків, але й відповідало політиці партійного керівництва НДР. У прийнятих в 1955 р. рішеннях ЦК СЄПН «Про покращення досліджень та викладання в історичній науці НДР», наголошувалось на інтенсифікації досліджень історії слов'янських народів, особливо історії народів СРСР і їхніх «багатовічних відносин» з німецьким народом [12, с. 85–87].

Наступного ж року Е. Вінтер опублікував статтю програмного характеру «Зустріч німецької і російської культур». Але таке трактування питання не зовсім відповідало амбіціям радянської концепції про роль Росії/Радянського Союзу у прогресивному розвитку світу/Європи. Радянський дослідник П. Н. Берков розкритикував Е. Вінтера, відзначивши, що мова мусить йти не про «зустріч культур», а про «плідні взаємні зв'язки, про обмін духовними цінностями» [2, с. 50]. У відповідь на критику радянського дослідника того ж 1956 р. східнонімецькі колеги з нагоди 60–річного ювілею Е. Вінтера видали збірку під промовистою назвою «Німецько–слов'янські взаємозв'язки за сім століть» [10].

Східнонімецькі дослідники відзначали, що починаючи з другої половини 50–х рр. Е. Вінтер

активно впроваджував поняття «взаємозв'язки» для характеристики німецько–слов'янських відносин у сфері науки та культури. Його колеги, подібно до радянських науковців, відмовились від поняття «вплив» і спрямували дослідження на показ «активних наслідків» дії слов'янської, особливо російської культури «у центрально– та західноєвропейській культурі» [11, с. 223]. Водночас, якщо проаналізувати назви праць про німецько–російські взаємини, опублікованих Е. Вінтером або виданих під його редакцією, починаючи з 60–х рр., то стає очевидним, що він надавав перевагу більш нейтральному поняттю «відносини». Також варто відзначити намагання Е. Вінтера і його колег хоча б частково відстоювати власні інтерпретації цих відносин і тим самим зберігати певну незалежність від концепцій радянських науковців. Насамперед, вони робили це шляхом широкої публікації документів, які засвідчували складність і неоднозначність німецько–слов'янських культурних зв'язків, в яких не завжди був «взаємозв'язок», а почасти зустрічалося і протистояння, і непорозуміння, і суперництво, а інколи й зневажання і не тільки з німецької сторони. Однак у статтях «програмного характеру» Е. Вінтер не переставав наголошувати на тому, що «у взаємних відносинах завжди панує взаємозв'язок і якщо ми говоримо про відносини, то завжди розуміємо взаємні відносини», бо «ніщо так не зашкодило німцям, у відносинах зі слов'янськими народами як «поза культуртрегера», «що суперечить не тільки тактовності, але й історичній дійсності» [23, с. 108]. З часом Е. Вінтер почав вдаватися до традиційного для радянської історіографії «обґрунтування актуальності дослідження» через посилення на рішення з'їзду КПРС. Так доробок, про сибірську експедицію Мессершмідта, розпочинався зі звернення до рішень XX з'їзду про необхідність освоєння Сибіру й досягнення СРСР у реалізації цих рішень [27, с. 1].

Водночас період з 1955 р. до 1965 р. Е. Вінтер охарактеризував як «десять золотих років досліджень» [26, с. 99]. Це обумовлювалось наступними чинниками: він займав високе становище в офіційній науковій ієрархії НДР, мав у власному розпорядженні можливості для чисельних публікацій й поза межами НДР, включно, та спільної роботи із зарубіжними видатними фахівцями. До того ж основні пункти були не тільки в Москві, Празі та Ленінграді, але також в Зальцбурзі і Мюнхені, що створювало базу для надзвичайної продуктивності і широти діяльності науковця [19, с. 175].

Отже, в умовах тоталітарних режимів нацистського правління, радянської окупаційної адміністрації у Німеччині та СЄПН у Німецькій Демократичній Республіці можливості наукових історичних студій були обмежені ідеологічними доктринами, які змушували Е. Вінтера до певної пристосовницької манери викладу наукового матеріалу та співпраці з владними структурами. Це забезпечило йому успішну академічну кар'єру, насамперед, в НДР. Водночас його творча спадщина цього періоду є найбільш політично детермінована.

Перспективним напрямком подальшого вивчення проблеми є дослідження української тематики у творчості Е. Вінтера, його відносини з радянськими спецслужбами та політичним режимом СЄПН.

Список використаних джерел

1. Барвінська, П., 2012. 'Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку XXI ст.', Одеса: *ОНУ ім. І. І. Мечникова*, 450 с.
2. Винтер, ЭП., 1975. 'Н. Берков и «Материалы и исследование по истории Восточной Европы»', *Русская литература XVIII века и ее международные связи*, Сб.10, Ленинград: Наука, с.49–52.
3. Винтер, Э. 1964. 'Папство и царизм', пер. с нем.: Р. А. Крестьянинов, С. М. Раскина, Москва: *Прогресс*, 537 с.
4. Герасимова, ГП., 2003. 'Винтер Едуард', *Енциклопедія історії України*: Т.1: А–В, К.: *Наукова думка*, 688 с. [online] Доступно: http://www.history.org.ua/?termin=Vinter_E
5. Зимомря, М., 2008. 'Славистична спадщина Дмитра Чижевського в інтерпретаціях Едуарда Винтера: роль творчої взаємодії', *Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті*, Луцьк, Вип.6, Ч.1, с.44–55.
6. Зимомря, М., 'Особистості з іменем: отець Гавриїл Костельник та Едуард Винтер'. [online] Доступно: <http://www.dds.edu.ua/articles/2/slovo/2005/388-kostelnik.html>
7. Туртнев, ВІ., 1982. 'Эдуард Винтер и его роль в становлении марксистского славяноведения в ГДР' *Методологические и историографические вопросы исторической науки*, Томск, Вып.15, с.158–177.
8. 'Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten Ivan Franko 1882–1915', 1963. Hrsg.: E. Winter, P. Kirchner, Berlin: *Akademie-Verlag*, 577 s.
9. 'Der revolutionäre Demokrat Taras Sevcenko, 1814–1861: Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und westslawischen Sprachgebiet', 1976. Hrsg.: E. Winter, G. Jarosch, Berlin: Akademie Verlag, VIII, 189 s.
10. 'Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhundert. Festschrift zum 60. Geburtstag von Eduard Winter', 1956. Berlin, 708 s.
11. Eichler, E., 1985. 'Die Entwicklung der Slawistik in Deutschland bis 1945 und in der Deutschen Demokratischen Republik' / E. Eichler, U. Lehmann, H. Pohrt, W. Zeil, *Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nichtslawischen Ländern*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s.171–244.
12. Elsner, H., 1977. 'Die Geschichte des östlichen Europa in Forschung und Lehre im Rahmen der Wissenschafts – und Hochschulpolitik der DDR', *Osteuropa in der historischen Forschung der DDR*. Düsseldorf: *Droste Verlag*, Bd.1: Darstellungen. s.11–81.
13. Fischer, A., 1992. 'Forschung und Lehre zur Geschichte Osteuropas in der sowjetischen Besatzungszone bzw. der Deutschen demokratischen Republik, 1945–1990', *Geschichte Osteuropas: zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz, 1945–1990* / Hrsg. E. Oberländer, Stuttgart, s.304–341.
14. Grau, C., 1995. 'Eduard Winter als Osteuropahistoriker in Halle und Berlin von 1946 bis 1956', *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte*, №1, s.43–76.
15. Grau, C., 1989. 'Eduard Winter. 1896 bis 1982', *Wegbereiter der DDR-Geschichtswissenschaft*. – (Ost-), Berlin, s.358–375.
16. Luft, I., 2016. 'Eduard Winter zwischen Gott, Kirche und Karriere. Vom böhmischen katholischen Jugendbuntführer zum DDR-Historiker', *Leipziger Uni-Vlg.*, 614 s.
17. Mast, P., 'Winter Eduard. Historiker'. [online] Доступно: www.ostdeutsche-biographie.de
18. Némec, J., 2008. 'Eduard Winter (1896–1982) «Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der österreichischen Geistgeschichte unseres Jahrhunderts ist in Österreich nahezu unbekannt»', *Österreichische Historiker 1990–1945: Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts*. Wien, Köln, Weimer: *Böhlau Verlag*, s.619–675.
19. Thomas, L., 2005. 'Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Russlands nach 1945', *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Stuttgart, s.173–182.
20. Waibel, H., 2011. 'Diener vieler Herren: Ehemalige NS-Funktionäre in der SBZ/DDR', Lang, Frankfurt am Main, 390 s.
21. Winter, E., 1926. 'Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorusland', Münster in Westfalen, 96 s.
22. Winter, E., 1981. 'Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Nach Tagebuchaufzeichnungen', *Briefen, Dokumenten und Erinnerungen*, Bd.1. – (Ost-), Berlin, 193 s.
23. Winter, E., 1976. 'Aktuelle Bezüge der Geschichte der deutsch-slawischen Wissenschaftsbeziehungen', *Russisch-deutsche Beziehungen von der Kiever Rus' bis zur Oktoberrevolution. Studien und Aufsätze* / Hrsg. Heinz Lemke, Bruno Widera, Berlin: Akademie Verlag, s.107–114.
24. Winter, E., 1942. 'Bysanz und Rom im Kampf um die Ukraine. 955–1939', Leipzig, 227 s.
25. Winter, E., 1938. 'Tausend Jahre der Geisteskampf im Sudeten Raum', Salzburg, Leipzig, 442 s.
26. Winter, E., 'Erinnerungen: (1945–1976)', Hg. Oberkofler G., Frankfurt am Mein, s.80.
27. Winter, E., 1971. 'Die wissenschaftliche Forschungs Sibiriens in der Petrinischen Zeit. Die siebenjährige Forschungsreise d. g. Messerschmidts durch Sibirien (1720–1727)', Moskau: *Nauka*, 15 s.
28. Winter, E., 1979. 'Aus der Geschichte der Martin – Luther-Universität Halle im Jahre 1949. Erinnerungen', *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Osteuropas*, Bd.23, 2, s.131–138.

References

1. Barvyn's'ka, P., 2012. 'Mizh naukoju i politykoju. Interpretacii' Shidnoi' Jevropy v akademichnomu seredovyshhi nimec'komovnoho prostoru u kinci XIX – pochatku XXI st. (Between science and politics. Interpretation of Eastern Europe in the academic environment of the German-speaking space in the late nineteenth and early twenty-first centuries)', Odesa: *ONU im. I. I. Mechnykova*, 450 s.
2. Vinter, JeP., 1975. 'N. Berkov i «Materialy i issledovanie po istorii Vostochnoj Evropy» (N. Berkov and «Materials and research on the history of Eastern Europe»)', *Russkaja literatura XVIII veka i ee mezhdunarodnye svjazi*, Sb.10, Leningrad: Nauka, s.49–52.
3. Vinter, Je. 1964. 'Papstvo i carizm (Papacy and czarism)', per. s nem.: R. A. Krest'janinov, S. M. Raskina, Moskva: *Progress*, 537 s.
4. Gerasymova, GP., 2003. 'Vinter Eduard (Winter Edward)', *Encyklopedija istorii' Ukrainy*: T.1: A–V, K.: Naukova dumka, 688 s. [online] Dostupno: http://www.history.org.ua/?termin=Vinter_E
5. Zymomrja, M., 2008. 'Slavistychna spadshhyna Dmytra Chyzhevs'kogo v interpretacijah Eduarda Vintera: rol' tvorchoi' vzajemodii' (Dmitry Chyzhevsky's Glory Legacy in Edward Winters' Interpretations: The Role of Creative Interaction)', *Volyn' filologichna: tekst i kontekst. Pol's'ka, ukrai'ns'ka, bilorus'ka ta rosij's'ka literatury v jevropejs'komu konteksti*, Luc'k, Vyp.6, Ch.1, s.44–55.
6. Zymomrja, M., 'Osobystosti z imenem: otec' Gavrjil Kostel'nyk ta Eduard Vinter (Personalities with the name: Father Gabriel Kotesnyk and Eduard Winter)'. [online] Dostupno: <http://www.dds.edu.ua/articles/2/slovo/2005/388-kostelnik.html>
7. Turtnev, VI., 1982. 'Jeduard Vinter i ego rol' v stanovlenii marksistskogo slavjanovedenija v GDR (Eduard Winter and his role in the development of Marxist Slavic studies in the GDR)' *Metodologicheskie i istoriograficheskie voprosy istoricheskoi nauki*, Tomsk, Vyp.15, s.158–177.
8. 'Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten Ivan Franko 1882–1915', 1963. Hrsg.: E. Winter, P. Kirchner, Berlin: *Akademie-Verlag*, 577 s.
9. 'Der revolutionäre Demokrat Taras Sevcenko, 1814–1861: Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und westslawischen Sprachgebiet', 1976. Hrsg.: E. Winter, G. Jarosch, Berlin: Akademie Verlag, VIII, 189 s.
10. 'Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhundert. Festschrift zum 60. Geburtstag von Eduard Winter', 1956. Berlin, 708 s.
11. Eichler, E., 1985. 'Die Entwicklung der Slawistik in Deutschland bis 1945 und in der Deutschen Demokratischen Republik' / E. Eichler, U. Lehmann, H. Pohrt, W. Zeil, *Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nichtslawischen Ländern*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s.171–244.
12. Elsner, H., 1977. 'Die Geschichte des östlichen Europa in Forschung und Lehre im Rahmen der Wissenschafts – und Hochschulpolitik der DDR', *Osteuropa in der historischen Forschung der DDR*. Düsseldorf: *Droste Verlag*, Bd.1: Darstellungen. s.11–81.
13. Fischer, A., 1992. 'Forschung und Lehre zur Geschichte Osteuropas in der sowjetischen Besatzungszone bzw. der Deutschen demokratischen Republik, 1945–1990', *Geschichte Osteuropas: zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz, 1945–1990* / Hrsg. E. Oberländer, Stuttgart, s.304–341.
14. Grau, C., 1995. 'Eduard Winter als Osteuropahistoriker in Halle und Berlin von 1946 bis 1956', *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte*, №1, s.43–76.

15. Grau, C., 1989. 'Eduard Winter. 1896 bis 1982', *Wegbereiter der DDR-Geschichtswissenschaft*. – (Ost-), Berlin, s.358–375.
16. Luft, I., 2016. 'Eduard Winter zwischen Gott, Kirche und Karriere. Vom böhmischen katholischen Jugendbuntführer zum DDR-Historiker', *Leipziger Uni-Vlg.*, 614 s.
17. Mast, P., 'Winter Eduard. Historiker'. [online] Dostupno: www.ostdeutsche-biographie.de
18. Némec, J., 2008. 'Eduard Winter (1896–1982) «Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der österreichischen Geistgeschichte unseres Jahrhunderts ist in Österreich nahezu unbekannt»', *Österreichische Historiker 1990–1945: Lebenslaufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts*. Wien, Köln, Weimer: Böhlau Verlag, s.619–675.
19. Thomas, L., 2005. 'Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Russlands nach 1945', *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Stuttgart, s.173–182.
20. Waibel, H., 2011. 'Diener vieler Herren: Ehemalige NS-Funktionäre in der SBZ/DDR', Lang, Frankfurt am Main, 390 s.
21. Winter, E., 1926. 'Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorusland', Münster in Westfalen, 96 s.
22. Winter, E., 1981. 'Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Nach Tagebuchaufzeichnungen', *Briefen, Dokumenten und Erinnerungen*, Bd.1. – (Ost-), Berlin, 193 s.
23. Winter, E., 1976. 'Aktuelle Bezüge der Geschichte der deutsch-slawischen Wissenschaftsbeziehungen', *Russisch-deutsche Beziehungen von der Kiever Rus' bis zur Oktoberrevolution. Studien und Aufsätze* / Hrsg. Heinz Lemke, Bruno Widera, Berlin: Akademie Verlag, s.107–114.
24. Winter, E., 1942. 'Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine. 955–1939', Leipzig, 227 s.
25. Winter, E., 1938. 'Tausend Jahre der Geisteskampf im Sudeten Raum', Salzburg, Leipzig, 442 s.
26. Winter, E., 'Erinnerungen: (1945–1976)', Hg. Oberkofler G., Frankfurt am Mein, s.80.
27. Winter, E., 1971. 'Die wissenschaftliche Forschungs Sibiriens in der Petrinischen Zeit. Die siebenjährige Forschungsreise d. g. Messerschmidts durch Sibirien (1720–1727)', Moskau: Nauka, 15 s.
28. Winter, E., 1979. 'Aus der Geschichte der Martin – Luther-Universität Halle im Jahre 1949. Erinnerungen', *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Osteuropas*, Bd.23, 2, s.131–138.

Barvinska P. I., Doctor of Historical Sciences, Professor of Department of Modern and Contemporary History, Odesa I. I. Mechnikov National University (Ukraine, Odesa), barvinskaja@ukr.net

Eduard Winter: from theologian of Austro-Hungarian Empire to the academic of the German Democratic Republic

The author of the article traces the development of Edward Winter's scientific career under various political regimes as well as analyzes the influence of politics on his work. It was defined that this historian was awarded the highest academic titles and posts in the German Democratic Republic, and his creative legacy of this period is most politically determined.

Keywords: historian, power, scientific works, political influence.

* * *

УДК 94(437.1.2):316

Бевзюк Є. В.,

доктор історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), evbevzuk@gmail.com

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ СЕРБОЛУЖИЦЬКОГО ЕТНОСУ

Феномен серболужицької етноісторії та духовного пробудження серболужицького етносу представляє значний науковий інтерес у контексті вивчення культурно-національного та етнополітичного розвитку народів і держав європейського континенту на шляху до формування оновленої та інтегрованої європейської цивілізації XXI ст. В той самий час систематизацію джерел та глибокий аналіз наукових робіт з питань серболужицької історії у комплексному вигляді вітчизняною історіографією поки що не здійснено. В статті надана характеристика фондам в яких зберігаються документи з практики етнозберігаючого руху лужицьких сербів.

Ключові слова: етнічне пробудження, нація, слов'яни, лужицькі серби, ідея, ідеологія, революція, імперія, національна політика, джерела, архіви, Німеччина.

Систематизацію джерел та глибокий аналіз наукових робіт з питань серболужицької історії у комплексному вигляді вітчизняною історіографією поки що не здійснено. Основну групу джерел з вивчення процесу духовного пробудження серболужицького етносу складає масив неопублікованих суттєво важливих архівних матеріалів, які містяться не тільки у фондах центральних і регіональних архівів Німеччини, Чехії, Польщі, Росії – малодоступних для українських вчених з об'єктивних причин, але й у документосховищах України.

Вітчизняні архіви мають дещо обмежену, порівняно, наприклад, з німецькими, чеськими і словацькими, кількість документів з культурно-національного руху західних слов'ян кінця XVIII – першої половини XIX ст. Тут зібрані переважно фрагментарні матеріали, але у наявності досить вагомий масив документів стосовно міжслов'янських зв'язків західних слов'ян і контактів їх національних лідерів із українською науково-інтелектуальною елітою.

Архівні колекції з теми духовного пробудження серболужицького етносу зберігаються у ряді установ.

Так, у Центральному державному історичному архіві України (ЦДІАК) м. Києва фонди установи містять достатню кількість архівного матеріалу, який допомагає не тільки відкрити невідомі сторінки з минулого західного слов'янства, особливо щодо їх наукових та культурних стосунків із інтелектуалами Наддніпрянщини, але й дозволяє певним чином з'ясувати особливості політики європейських імперій XIX ст. щодо слов'ян.

Особливий інтерес для оцінки розвитку слов'янських національних рухів та впливу на них зовнішніх обставин, зокрема і російського уряду конкретно, викликає фонд «Управління Київського учбового округу» (Ф.707). Фонд містить листування Міністерства народної освіти Російської імперії із губерніями, численні циркуляри, протоколи засідань та рекомендації. Як нам здається, вагомим джерелом в плані нашого дослідження є документи злистування із міністром народної освіти. Вони містять гідні уваги та оцінки сучасними дослідниками рекомендації керівництву навчальних закладів з приводу слов'янства і слов'янських національних рухів. В ЦДІАК є 16 аркушів таких міністерських рекомендацій [6]. Зміст матеріалу дозволяє говорити, що російський уряд не тільки старанно відслідковував слов'янські національні настрої, спостерігав за їх ідеологами, але й максимально протидіяв можливості проникнення будь-яких ліберальних ідей зі слов'янського заходу на терени своєї імперії.

Історію лужицького слов'янства XIX ст. в загальному руслі розвитку слов'янознавства висвітлюють також і матеріали особистих документів, що зберігаються у архівних фондах ЦДІАК. Наприклад, надрукований щоденник основоположника слов'янознавства в Російській імперії О. Бодяньського, якого водночас варто вважати і одним з перших професійних вчених-сорабістів Росії й України, міститься в особистому фонді Павловського [2].

Особливий інтерес для нашого дослідження мають документи з фонду ЦДІАК «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора» (Ф.422). Фонд містить понад 278 тис. одиниць збереження. Фактично, у фондах зберігаються офіційні документи російських імперських державних установ, які проливають